

VJERA I FILOZOFIJA (s ovu i onu stranu uma)

Branko DESPOT
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Ivana Lučića 3, 10 000 Zagreb

Sažetak

Svrha izlaganja jest: podsjetiti na bliskost i bitnu razliku vjere i filozofije, s ovu i s onu stranu uma, a u opreci spram jedinstva i tek stupanjske (spoznajne) razlike između jedne i druge u »sferi« uma. Štoviše, pokazuje se, da kritičnost i autonomija uma vode nužno do nemogućnosti kako vjere tako i filozofije, koja nemogućnost slijedi iz slobode uma (volje i moći) kao bitstva nihilizma. I kao što se Bog i čovjek nahode u nihilizmu u istoj *nemogućnosti*, tako se, s obzirom na bitstvo nihilizma, to jest, s ovu i s onu stranu »apsolutnoga uma«, vjera i filozofija susreću u njihovoj bliskosti (neizbježnosti) i bitnoj različitosti.

Ključne riječi: Fides et ratio, filozofija, nihilizam, autonomija.

Poštovano slušateljstvo!

»Fides et ratio«, kaže Enciklika u naslovu, »de necessitudine inter fidem et philosophiam«, kaže se u zaključku (br. 100). Jesu li ratio (um sam i um kao razum) i filozofija zaista jedno te isto? Nisu li, vjera i filozofija, upravo bez uma, s ovu i s onu stranu uma, istom u takovoj mogućoj unutrašnjoj svezi, da se mogu, svaka na svoj način, tek tu izvorno odazvati svome pozivu (vocatio) i ponovno uspostaviti svoje dostojanstvo (dignitas)?

»Duplicem esse ordinem cognitionis«, kaže Pastoralna konstitucija *Gaudium et spes* (59,3), citirajući Vaticanum Primum, a Enciklika to isto preuzima: dvostruki je red spoznaje, naime, red vjere i red uma. Jedinstvo pak (unitas)

ove dvostrukosti dvostrukoga reda spoznaje leži u načelnoj jednosti i jednostavnosti reda onoga biti samog (*ordo essendi*). Jedan, jedini, – kako se čini, neposredno evidentni –, princip ovoga reda je *principium non contradictionis* (br. 4). Princip principâ – iz kojega istom slijede princip dostatnog razloga, princip kauzaliteta, princip finaliteta i osobnosti –, kao načelo proturječja, jest princip mogućnosti (*possibilitas*) onoga biti. Ovaj princip vlada onim biti (*esse*) svakog mogućeg bijućeg (*ens*), omogućujući njegovu mogućnost, i, ujedno, onemogućujući njegovu nemogućnost (*impossibilitas*), ono ne-biti i ništa. Omogućujući mogućnost onoga biti, i sljedno, njegovu osvijetljivost i spoznatljivost, taj princip omogućuje kako prirodnome svjetlu, umu, iznošenje na vidjelo onoga biti u njegovoj istovetnosti sa sobom samim kao istine (*veritas*), tako i natprirodnome svjetlu, vjeri, objelodanjivanje (svjedočenje) objavljenoga temelja istine (*fundamentum veritatis*, br. 6). Vjera (*fides*) i um (*ratio*) razlikuju se u ovom dvostrukom redu spoznaje tek po stupnju. Jedinstvo pak istine, prirodne i objavljene (*unitas veritatis, naturalis et revelatae*, br. 34), omogućuje i utemeljuje *principium non contradictionis*. Imajući u vidu ovo jedinstvo, a s obzirom na čovječji um, Enciklika stoga može reći: »Unitas veritatis est iam fundamentalis postulatus humanae rationis, qui principio non-contradictionis exprimitur« (br. 34).

Toma Akvinski kaže: »esse rationale est de essentia hominis«¹, umsko biti »jest od«, pripada bitstvu čovjeka. Čovjek je bitstvom svojim umsko živo (*animal rationale*). Ukoliko se ovo živo ne dekoncentrira, tj. ne rasprši i izgubi u bezbitnosti gotovo beskonačnih mogućnosti promašivanja svoje životnosti, nego se sabere, koncentrira, usredotoči u svome bitstvu, ono se odnosi spram sebe sama te istodobno, kroz taj sebeodnos, spram umskosti (*rationalitas*), »umljivosti« (*rationalitas*) svega što jest i može biti. Ovaj bitni sebeodnos i sveodnos jest »filozofijsko mišljenje« (*philosophica cogitatio*, br. 4) ili umska suradnja (suvršenje, suboravljenje, subiti; *cogito* od *co=com+agito*) s – načelom neproturječja omogućenom – racionalnošću svega u svemu. Svrha ovoga mišljenja je umska spoznaja, koja, sustavno, neproturječno obrazovana u cjelinu, jest umska znanost (*scientia*) svega, umu kao čovječjem umu, znanstveno znatljivog.

Kao znanost (čovječjega) uma raščlanjuje se filozofija nužno u tri discipline koje odgovaraju trima bitnim mogućnostima bijućeg (*ens*) toga umskoga biti (*esse rationale*). *Ens* kao *ens rationis*, u jednoj *intentio obliqua*, iznosi na vidjelo (obistinjuje ga) u cjelini njegovih mogućnosti *Logica* ili *philosophia rationalis*. *Ens* kao *ens reale*, transcendirajući iskusive stvari, iznosi, u racionalnoj čistoći

¹ Toma AKVINSKI, *Summa theologica*, pars 1^a, q. XXV, a. VI, Conclusio.

realiteta samog, na vidjelo *Metaphysica. Ens* kao *ens agibile*, tj. ono ozbiljivo putem umski utemeljene slobodne volje, rasvjetljava *Ethica* ili *philosophia moralis*. Metafizika sama u sebi raščlanjuje se, u skladu s bitnim mogućnostima realiteta, u filozofiju Boga kao najviše i najpunije stvarnosti (*theologia rationalis*), filozofiju svijeta kao cjeline stvorenih stvari (*cosmologia rationalis*) i filozofiju duše kao bitstva, na sliku i priliku Stvoritelja stvorenog stvorenja (*psychologia rationalis*). No, na najvišu razinu filozofijskoga mišljenja uzdiže se istom ontologija (*metaphysica generalis*), i to onda, kada s onu stranu realnih specifikacija u Boga, svijet i čovjeka, čak i s onu stranu svojih vlastitih razlikovanja onoga biti bijućeg kao *essentia* i *existentia*, *potentia* i *actus*, *principium* i *principiatum*, *causa* i *effectus*, osvjetljava, još uvijek prirodnim svjetlom, transcendentalne karaktere onoga bijućeg, u njegovu biti uzetog kao jedno (*unum*), nešto (*aliquid*), stvar (*res*), istinito (*verum*) i dobro (*bonum*). I tek tu, na razini transcendentnog konvertibiliteta, gdje se čini, da je jedno te isto reći: bijuće, nešto, stvar, iskrsava ono, i filozofijsko mišljenje uma i ono vjerovano vjere nadilazeće, koje nije niti *ens reale*, niti *aliquid*, nešto (»rječno«, *recivo*), niti njemu protustavljeno ništa (*proturječno*), niti *ens rationis* niti *ens agibile*, već svojim iskonskim obiljem bitivosti svim ovim razlikovanjima prethodi, a koje aristotelovsko-tomistička neoskolastika, na izmaku (racionalne) mislivosti i zborivosti, ipak, svojim još uvijek racionalnim sredstvima, uspijeva označiti kao *entis conceptus supertranscendentalis*.² Ono, koje latinski, zbog nedostatka »člana«, može izraziti tek kao *ens supertranscendens*, izvornim, takoreći materinjim jezikom filozofije, naime grčki, kaže se τὸ ὄν, i još izvornije, τὸ ἐὶν ἑμμεναι.³ Ono bijuće ili Ono bijućim biti, kao iskonska kaža filozofije same, uskraćena svemu afilozofijskome, nužno je pretpostavljeno i onda, ako se objavi Onaj bijući, ὁ ὢν, koji za sebe kaže »Ja jesam, koji jesam«. Ima li tu, na razini Onog bijućeg, još mjesta racionabilitetu i kontradicitetetu, to može biti problem samo još za to tzv. filozofijsko mišljenje.

Kako tome i bilo, Enciklika, u vidokrugu jedinstva istine vjere i uma, traži od uma da bude »kritičan« i u svojoj oblasti (provincia) »autonoman«. Pa kako stvar stoji s mogućom kritičnošću uma i njegovom autonomijom?

Prava kritičnost uma pretpostavlja kritiku uma samog. Um sam mora moći sebe sama kritizirati, to će reći, lučiti, razlučiti sebe od svega ne-, nad- i pod-umskog, te svojom moći samome sebi suditi, sebe raz-suditi u svojoj čistoj umskosti. Kritika uma nužno je kritika čistoga uma kroz sve tri potencije uma samog kao teoretičkog, praktičkog i poietičkog (produktivnog). Rezultat ove

² Iosephus GREDT, *Elementa Philosophiae aristotelico-thomisticae*, Barcelona, ¹²1958., vol. II, 618. Coroll. 1.

³ PARMENID, fr. 6, 1, Diels.

sebekritike uma jest sebespoznaja uma, ne više u njegovoj pukoj, tek negativno-kritičkoj čistoći, nego u njegovoj, od svega neumskog apsolviranoj, i, kroz njega samog apsolutiziranoj moći. Um, kroz sebekritiku, razotkriva sebe sama u svojoj apsolutnoj umskosti, kao apsolutni um, koji sebe zna, hoće i može proizvesti kao apsolutni um.

Sama pak kritika čistoga uma pretpostavlja negativni, upravo »predkri-
tički« uvid uma samog, kako je on došao do riječi u Kantovoj disertaciji *Principiorum primorum cognitionis metaphysicae nova dilucidatio* (1755.). Tu se, s obzirom na *principium contradictionis*, na samome početku kaže: »Veritatum omnium non datur principium UNICUM, absolute primum, catholicum.«⁴ Da princip svijeh istina nije dat (nicht gegeben), neće reći da je on tek zadat (aufgegeben), kako to shvaćaju Fichte i sve verzije neokantovstva, nego – i time je već impliciran pozitivni rezultat kritike –, hoće reći, da um i istina nisu posredovani ničim vanumskim, da um sam mora moći kao um biti temelj jedinstva svega umskog i istinitog. Na najvišoj, teologičkoj razini *Kritike čistoga uma* (1781./87.), kritički um daje Bogu samome da dođe do riječi. Bog kaže »takoreći sam sebi«: »Ich bin von Ewigkeit zu Ewigkeit; ausser mir ist nichts, ohne das, was bloss durch meinen Willen etwas ist; aber woher bin ich denn?«⁵ Na ovo »odakle«, um sam, kroz cjelinu svih triju kritika, daje odgovor: Ti možeš biti samo, ako sam možeš, iz svoga uma, svoje volje i moći, sebe sama kroz sebe sama kao Boga proizvesti. Bog, koji ne može biti stvoritelj sebe sama, pred sudom kritike čistoga uma nije opravdan, nije i ne može, za kritički um, biti istinski Bog.

Čisti um zahtijeva od sebe i od svega što bi uopće moglo biti, da bude samo sebi svoj vlastiti princip, uzrok svoje uzročnosti, učinak sebe sama, razlog svoje razložnosti, da može samo sebi samome dati zakon svojega biti, sebebivati i obistinjavati se. Autonomija je pravi karakter ozakonjivanja čistoga uma, kojim se sebe-samo-ozakonjivanjem um konstituira kao apsolutni um. Apsolutni um nije više niti Božji, niti prirodni, niti čovječji um; to je um kao Ništa svakog mogućeg Nešto, koje Ništa sebe sama u svojoj autonomiji konstituira kao Jedno-Sve, tj. kao apsolutno Ništa. Hegel stoga, osvjetljujući ovu našu »temu« *Fides et ratio*, na razini »vjerovanja i znanja« (Glauben und Wissen), može reći: »Das Erste der Philosophie aber ist, das absolute Nichts zu erkennen, wozu es die Fichtesche Philosophie so wenig bringt, so sehr die Jacobische sie darum verabscheut.«⁶ Spekulativno pak spoznavši apsolutno

⁴ Immanuel KANT, *Principiorum primorum cognitionis metaphysicae nova dilucidatio*, Sectio I, Prop. I.

⁵ A 613; B 641.

⁶ Georg Wilhelm Friedrich HEGEL, *Erste Druckschriften*, Leipzig, 1928., 327.

Ništa, filozofija prestaje biti znanost puko čovječjega uma, ona ostavlja iza sebe sve puko logičko, metafizičko i etičko, i, ukidajući filozofijski sebe samu kao filozofiju (»*Liebe zum Wissen*«), postaje apsolutna znanost apsolutnog Ništa, apsolutne slobode (uz ostalo kao autonomije), apsolutnoga uma, i, u sebe-realizaciji, apsolutnoga duha. Nihilizam nije tek, kako kaže Enciklika, *philosophia nullius rei* (br. 46), nije tek *humanitatis hominis ipsius negatio* (br. 90), nije tek negacija božanskosti Boga, prirodnosti prirode i bitstvenosti onoga biti, i uopće nije nikakova puka negacija, nego je, kroz sve-negiranje, ništenje svega, istodobno, sebeafirmiranje, sebeproizvođenje apsolutnoga Ništa, njegova uma, njegove volje, moći i slobode. Apsolutna znanost jest sebeobjava bitstva/nebitstva nihilizma.

Fides i φιλοσοφία nahode se, u nihilizmu, bjelodano upućene jedna na drugu (necessitudo). Stvar je u tome da, odazivajući se svome pozivu (vocatio) i reintegrirajući svoje dostojanstvo (dignitas), budu na visini zadatka. Zadatak jest: skršiti nihilizam u njegovu bitstvu. Pri tome najveća opasnost leži u podcjenjivanju neprijatelja, kako to podcjenjivanje dolazi, uz ostalo, do izražaja u neosnovanoj samouvjerenosti koja govori o *deceptio autonomiae* (br. 80). Nije *deceptio* (prevara, »iluzija«), nego je obično sebe-samo-obmanjivanje, ispod naivne, upravo infantilne riječi »globalizacija«, ne vidjeti samu stvar, tj. progredirajući, progresivni nihilizam, koji sebe sama autonomno proizvodi kao bezbožni, protuprirodni, nečovječni znanstveno-tehničko-kibernetički totalitet. Ondje gdje se radi o bitnome, tu nikakova kolaboracija, s takozvanim »današnjim svijetom« ne dolazi u obzir. *Bog i čovjek nahode se u nihilizmu u istoj nemogućnosti.*

Filozofija, kao stvar uma ionako već ukinuta u apsolutnoj znanosti, mora se vratiti k samoj sebi, i sabrati se u svojoj, čak niti bitstvom nihilizma uništivoj filozofičnosti. No filozofija nije stvar uma. Um može služiti – sebe dostojno – teologiji, ili – nedostojno sebe –, »pozitivnoj« znanosti, tehnicima i kibernetici, ali on može i slobodno sam sobom vladati. Filozofija pak nije niti slobodna niti porobljiva. Kao prava ljubav filozofija jest sloboda koja robuje onome što je ljubavi i slobode dostojno, onom mudrom (τὸ σοφόν). Ova ljubav je ἔρως, demon, koji nije niti bog niti čovjek, niti dobar niti zao, niti mudar niti slijep. Probudljiv, utrnjiv, ali neuništiv, ovaj demon istinoljubivosti jest, takoreći, φιλοσοφία u filozofiji.

Filozofija, s jedne strane, kao plodonosna ljubav nerođene mudrosti, i vjera, s druge strane, kao ljubav rođena u križu i uskrsnućem preporođena, mogu možda smoći snage i odvažnosti za neodgodivi, jedino nužni, okršaj s bitstvom nihilizma. Do odluke u ovome »mogu možda« preostaje nam učeni muk, *doctum silentium*. A iskrenosti, poštenju i čestitosti kako vjere tako i filo-

zofije odgovara pri tome izvrština, virtus, koja bi da se imenuje *docta taciturnitas*, učena šutljivost, ili, kako bi naši stari rekli, vučena tihoća.

Ako sam uspio ovdje izreći išta stvari vjere i filozofije primjereno, neka to bude posvećeno mom netom preminulome prijatelju, u nerodivome duhu živućem Marijanu Cipri.

Summary

FAITH AND PHILOSOPHY (FROM THIS SIDE AND FROM THAT SIDE OF THE MIND)

The purpose of this presentation is to remind us of the closeness and fundamental difference between faith and philosophy from this side and from that side of the mind in contrast to unity and the gradual realisable difference between one and the other in the mind's »sphere«. Moreover, it is becoming evident that criticism and autonomy of the mind necessarily lead to the impossibility of faith and philosophy alike, impossibility that follows from the freedom of the mind (will and power) as the core of nihilism. And just how God and man in nihilism are faced with the same impossibility so, with regard to the core of nihilism, from this side and from that side of the »absolute mind«, faith and philosophy meet in their (unavoidable) closeness and essential difference.

Key words: *Fides et ratio, philosophy, nihilism, autonomy.*